

# **РОЛЯТА НА УНИВЕРСИТЕТСКИТЕ БИБЛИОТЕКИ В СЪВРЕМЕННОТО ВИСШЕ ОБРАЗОВАНИЕ**

**ИВАН П. ИВАНОВ**

## **ROLE OF UNIVERSITY LIBRARIES IN MODERN HIGHER EDUCATION**

**IVAN P. IVANOV**

***ABSTRACT.*** The basic directions of activity of modern university libraries are opened by preparation of the students. They substantially differ from traditional, with application of new computer technologies. Libraries becomes virtual. The basic problems becomes of cataloguing of Internet's resources and development information literacy of the users of libraries.

***KEY WORDS.*** library business, university libraries, library staff, information technologies, information resources, information services, automation of libraries, cataloguing of Internet's resources, information literacy

**УЧИЛИЩЕТО КАТО КОНЦЕПЦИЯ.** През 90-те години на ХХ век Джон Гуудлад изказа една важна мисъл: “училището трябва да се смята за концепция, а не за физическо пространство”. Това е може би най-добрата формулировка за промяната в същността на образованието по посока на **виртуалното образователно пространство [2]**. Идеята за “училището като концепция” изисква включването на всички елементи на средата в образованието, сред които основно място заема библиотеката.

**РОЛЯ НА СЪВРЕМЕННИТЕ БИБЛИОТЕКИ ПРИ ПОДГОТОВКАТА НА АКАДЕМИЧНИ КАДРИ.** Те са в значителна степен различаващи се от традиционните, поради масовото навлизане в тях и във висшето образование на електронни комуникационни технологии. Те са в голяма степен виртуални и не са институционализирани и локализирани. Чрез Интернет достъпът до литература и други информационни източници става

сравнително лесен. Това променя идеята за университет, който традиционно се е ситуирал около библиотеката. Той също става виртуален.

**УНИВЕРСИТЕТСКИТЕ БИБЛИОТЕКИ В САЩ.** Университетските библиотеки в САЩ са признати лидери в тази област и често са определяни като пионери в информационното обслужване и технологическите иновации. Промените, ставащи през последните 20 години в дейността на американските университетски библиотеки са определяни като своеобразна тиха революция. Те водят до преосмисляне на принципите и целите на библиотечната дейност, реструктурират самия облик на библиотеката, изменят същността на библиотечната професия [1].

Съгласно Уеб сайта на Американската библиотечна асоциация, от 122 289 библиотеки в САЩ, 3408 са академични (academic library). Най-големи от тях са библиотеките на университетите в Харвард (над 14 млн. екз.), Йейл (над 10 млн. екз.), Илинойс (над 9 млн. екз.), Бъркли (над 9 млн. екз.) и Остин (над 7 млн. екз.). Библиотеките с фондове над 1 млн. екз. са обединени от 1932 г. в Асоциация на научните библиотеки – ARL (the Association of Research Libraries) - в настоящия момент над 120 библиотеки. 11 000 библиотекари от тези библиотеки са обединени в Асоциация на колежанските и научни библиотеки – ACRL (the Association of College and Research Libraries).

Американските университетски библиотеки през 1967 г. създават организацията OCLC (Online Computer Library Center), обединяваща днес около 40 000 библиотеки от 76 страни и бореща се за библиотечна кооперация чрез компютърни технологии.

**МИСИЯ НА АКАДЕМИЧНИТЕ БИБЛИОТЕКИ В САЩ.** Всички те имат в основата на организацията си определена **мисия** – споделяна от всички сътрудници цел, обща система от ценности, която помага в определението на конкретните задачи и насоки на работа.

Мисията на *Библиотеката на Харвардския университет* е да поддържа обучението и изследванията в Университета чрез предоставяне на достъп до информация в сферата на образованието, обучение в използването на информационни ресурси и поддръжка на фонд, оборудване и персонал на ниво, осигуряващо лидерско положение на библиотеката сред другите библиотеки в областта на образованието.

Мисията на *Библиотеката на Университета на Аризона* – удовлетворяването на разнообразните учебни и изследователски информационни потребности на студентите, преподавателите и персонала.

давателския състав, сътрудниците и свързаните с университета ползватели. В средата на свободно и открито изследване, приемайки задължения за висококачествена работа, библиотеката участва в процеса на научна комуникация, за да способства за обучение през целия живот и непрекъснат прогрес на образованието.

Мисията на *Библиотеката на Университета Емпория* – поддръжка на академичните, изследователски и обществени програми на университета чрез обезпечаване на достъп до ресурсите в печатен, мултимедиен и електронен формат.

**ОСОБЕНОСТИ НА АКАДЕМИЧНИТЕ БИБЛИОТЕКИ В САЩ.** За разлика от България, академичните библиотека в САЩ имат някои особености:

- Наличие на отдели “Резервни колекции” (Reserve Collections) - подборки от книги, статии, други материали конкретно за определен курс и определен преподавател, организирани по особен начини и имащи свои правила за обслужване, обикновено със срок на ползване не повече от 2–3 часа.
- Крупни технически служби (Technical Services Departments), обединяващи функциите комплектиране, каталогизация, реставрация на фонда и справочно-библиографична служба.
- Голям относителен дял на подразделения, съхраняващи и предоставящи достъп до нетрадиционни по форма документи: микроформи (микрофишове и микрофилми), кино-, фото-, аудиодокументи, видеодокументи, оптични компакт-дискове.
- Крупни, с вътрешна диференциация отдели по информационни технологии, решаващи цял кръг въпроси от техническото осигуряване на работата на съвременната университетска библиотека до създаване на цифрови библиотеки.
- Самостоятелни кадрови отдели, занимаващи се с постъпването на работа, служебната кариера и професионалното развитие.
- Кадрови състав, отличаващ се с детайлна стратификация и строга йерархия на длъжностите. Главно място сред тях са библиотекарите (Affiliate Librarian – Assistant Librarian – Associate Librarian – Librarian). Това е персонал с професионални задължения, свързани с управление и изискващи самостоятелно мислене, интерпретация, анализ на проблеми, оригинални творчески решения. Като правило за тази длъжност се изисква магистърска степен в областта на библиотеч-

ните или информационни науки (около 15% - докторска) и в много университети е приравнена по ранг към преподавателския състав, със съответните академически права и свободи и преподавателски и изследователски изследвания. Друг тип са специалистите по предмет или отрасъл на знанията (Subject Specialists) и специалистите в областта на медиите (Media Specialists). По-низши са библиотечните секретари (Clerical Staff) и техническият персонал (Technical Staff), накрая са студенти, работещи почасово (Student Employees).

- От библиотекаря се изисква да осигури справочно обслужване на преподавателския състав, студентите и другите ползватели; да води библиографично обучение; да издирва онлайн информация за ползвателите; да асистира в разработката на Уеб сайтове; да работи с автоматизирани библиотечни системи с цел да поддържа работата на компютърни програми и мрежи.

**ЕЛЕКТРОННИ И ВИРТУАЛНИ БИБЛИОТЕКИ.** Виртуалното образователно пространство не може да бъде изградено без работата и помощта на библиотеките, както “реалните” традиционно библиотеки, така и новия вид електронни библиотеки (digital and online libraries). Наличието на електронни библиотеки не означава непременно изграждането на виртуални библиотеки и отмяната на традиционните библиотеки. В повечето случаи, традиционни библиотеки се разширяват и приемат и ролята на виртуални библиотеки. Без виртуалните услуги на библиотеките, референти и допълнителни материали трябва да бъдат доставяни по конвенционален начин, добавяйки закъснението и усложненията в пространство и време, които електронните услуги се опитват да превъзмогнат. Според приетата дефиниция, “виртуалното образователно пространство” в много отношения е като “реалното” образователно пространство. Разликата между двете е във видовете комуникативна размяна и асинхронността във време и пространство, което се осъществява във виртуалното пространство. Библиотеките са този сектор, който предлага и обучава потребителите за стари и нови видове комуникативна размяна. [2; 4]

**ПРИЛОЖЕНИЕ НА СЪВРЕМЕННИ ИНФОРМАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ В БИБЛИОТЕКИТЕ.** Електронните услуги на библиотеките позволяват достъп от разстояние по всяко време за учащи се в дистанционно и традиционно обучение като по този начин спестяват ценно време в търсене на материала и освобождават време за абсорбирането

му. Много важен е фактът на глобализиране, което електронните услуги и виртуализирането на библиотеките правят възможно.

Електронните услуги на библиотеките осигуряват по-лесен и по-ефикасен начин за да разделят главните и оперативните разходи, да избегнат задръстване, проблеми с недостатъчна и липса на материал; проблеми, които конвенционалните библиотеки много често трябва да решават сами. Електронните услуги на библиотеките дава възможност дори на най-малките образователни институции да поддържат специализирани или на високо ниво колекции. Такива институции обикновено не могат да си позволят разходите на конвенционалните библиотеки за постройки и оборудване, личен състав и оперативни бюджети - фактори, които обикновено растат пропорционално на броя на читателите. [2]

**УЕБ-САЙТОВЕТЕ НА УНИВЕРСИТЕТСКИТЕ БИБЛИОТЕКИ КАТО ПОРТАЛИ НА БИБЛИОТЕЧНИ УСЛУГИ.** Развитие на Интернет откри пред библиотеките нови възможности за обслужване на своите ползватели. Главно средство за това са библиотечните Уеб сайтове, които са своеобразни “информационни портали”. Това е стартова страница с йерархически тематичен справочник, търсачка (цели пътеводители по Интернет с възможности за разширено търсене по ключови думи и дескриптори) и много други възможности – новини, адресни книги, безплатна електронна поща, онлайн покупки и линкове към други сайтове, която непрекъснато се актуализира.

Главно място в библиотечните уеб сайтове заемат информационните ресурси, от рода на Online Public Access Catalog (OPAC) и други подобни бази данни, от библиографични до пълнотекстови и фактографически; достъп до онлайн енциклопедии, речници и електронни списания.

**КАТАЛОГИЗАЦИЯ НА ИНТЕРНЕТ РЕСУРСИ.** Огромната информация в Интернет е свързана с естествения проблем за нейното използване. Библиотеките предлагат каталогизация на надеждните Интернет ресурси. Има универсални онлайн пътеводители - Librarians' Index, Infomine, Digital Librarian или тематични, ориентирани към дадена сфера.

**ОНЛАЙНОВ МЕЖДУБИБЛИОТЕЧЕН АБОНАМЕНТ И ЕЛЕКТРОННА ДОСТАВКА НА ДОКУМЕНТИ.** През последните години се създават “дигитални библиотеки” или “дигитални колекции” – трансформирани в цифрова форма, достъпни чрез компютър и осигуряващи възможност за търсене на информация, стабилност и надеждност на достъпа

до нея. Причината за които основно е нарастването на обема от информация, съчетано с нарастването на цените на книгите и особено на специализираните периодични издания. Те позволяват автоматизиране практически на всички основни библиотечни процеси и предлагат редица нови библиотечни услуги - справочно обслужване по електронна поща (E-Reference) и електронни резервни колекции (E-Reserve); Възможно е от уеб сайта на библиотеката по електронен път да се продължи срока за ползване на заета книга (E-Renewal) и поръчка на книги, които в момента се намират в други читатели по електронен път (E-Recall).

Особено актуални са електронните резервни колекции (E-Reserves), които са едно от най-актуалните направления на работа на съвременните университетски библиотеки: подборки от учебни материали по курса от водещия този курс преподаватели, които се дават на студентите за кратковременно (2–3 часа) ползване. По този начин се спестяват ресурси; материалите се използват изключително интензивно и много динамично се обновяват. Това са лични материали на преподавателите, които не са в библиотечния фонд - книги, ксерокопия на статии, оптични компакт-дискове, аудио/видеоносители, електронни материали.

**МЕЖДУБИБЛИОТЕЧЕН ОБМЕН.** Службата за междубиблиотечен обмен OCLC е уникална глобална мрежа, позволяваща да се ползват ресурсите на повече от 6700 библиотеки, информационни центрове и доставчици на документи. Доставка става в рамките на 3–4 до 10–12 дни, във вид на ксерокопия, микрофишове и микрофилми, които остават за читателя.

Съществуват специални електронни онлайн форми на междубиблиотечен абонамент - Online ILL и ILLiad (InterLibrary Loan internet accesible database), които дават възможност за достъп до нужните материали, без да има нужда човек да се появява физически в библиотеката.

**ИЗМЕНЕНИЯ В БИБЛИОТЕЧНОТО ОБСЛУЖВАНЕ.** Компютърните технологии изменят всички процеси и служби в университетските библиотеки.

Ресурсите на Интернет успешно се използват за консултантско-информационни услуги от библиотекарите. Това става чрез безплатните универсални търсачки от типа на Google и Yahoo и чрез платени специализирани сайтове. Това се прави от нов тип библио-

текар - Reference Librarian, към когото се предявяват много високи изисквания, свързани с работата с компютъра.

**ИНФОРМАЦИОННАТА ГРАМОТНОСТ.** Информационната грамотност (information literacy) е условие за съвременно образование. Тя се дефинира по различен начин, но за най-точно се приема определението на Американската Асоциация на Библиотеките (ALA): “да си информационно грамотен човек означава да си способен да установиш, кога ти е необходима информация и да имаш умение да локализираш, оценяваш и използваш ефективно необходимата информация.” [10]. Тъй, като информацията може да бъде представена в множество формати, грамотността не е свързана само с печатното слово (основна грамотност) а и с други (неявни) грамотности.

При изследванията на проблема преобладават няколко основни тези:

Информационната грамотност е процес; информационните умения трябва да се формират и развиват в контекста на цялостния образователен процес.

За да е успешен, процесът на огромяване трябва да е гарантиран от курикулума и институционално подкрепен и регулиран.

Информационната грамотност е динамична и свързана с бъдещето.

Информационната грамотност е основно изискване за пазара на работна сила в съвременния глобален свят.

Много точно изразява тази идея Брейвик (Breivik, 1998): “В ХХІ век образованият дипломиран специалист няма вече да бъде определян като човек, усвоил някаква фактическа информация, а като човек, който знае как да намира, оценява и прилага необходимата му информация. Нашата способност да бъдем информационно грамотни зависи от нашата готовност да бъдем ученици през целия си живот (lifelong), тъй като ще се появяват все по-нови технологии, които ще изменят пейзажа на информацията.” [1b]

**РОЛЯТА НА БИБЛИОТЕКАРЯ КАТО ИНФОРМАЦИОНЕН СПЕЦИАЛИСТ И УЧИТЕЛ ПО ИНФОРМАЦИОННА ГРАМОТНОСТ.** Тази роля е твърдо залегнала във всяка програма за библиотечарски и информационни науки в САЩ. Училищните библиотечари в САЩ се наричат “медия специалисти”. Причината за преименуването е фактът, че редом с традиционните им библиотечарски задължения, те отговарят също на нарасналите изисквания на преподавателите за мултимедийни продукти и изпълняват ролята на библиотечари за дистанционни обучение [8]. Естествената комбинация от компютърна и

информационна грамотност превръща библиотекарския служител в училищата в необходимото звено между преподаватели и класната стая с електронни характеристики [5].

Кийрсли [7] твърди, че “най-важната роля на преподавателя във виртуалното образователно пространство е тази на висока степен на взаимодействие и участие”. Муур [9] изброява три основни типа взаимодействие: взаимодействие между учащия се и учебния материал, взаимодействие между учащ се и учащ се и взаимодействие между учащ се и преподавател. Библиотеката като свързващо звено между педагози и технологии е тази организираната вече система, която с наличните ресурси и преподавателско контингент може да осъществи и спомогне да бъдат осъществени тези видове взаимодействия.

През 1997 г. беше учреден Институтът по информационна грамотност на САЩ (ИЛ), който преследва три основни цели: да обучава библиотекарите за да могат те да обучават ползвателите; да разработва програмни материали за библиотечните администратори по въпросите на информационната грамотност; да поддържа подобни инициативи в сферата на висшето образование на други правителствени и неправителствени организации.

Професионалните асоциации на академичните библиотеки целенасочено работят над проблема. Разработени са специални стандарти за компетентност в тази насока в областта на висшето образование (2000 г.), приет е документът “Задачи за обучението в информационна грамотност” от ACRL (2001 г.). В него задачите са представени като стандарти, които трябва да се достигнат. Всеки стандарт е свързан с група подробно описани индикатори за изпълнение, чрез които може да се оцени степента на приближеност към него. Отговорността е на библиотекарите (L); преподавателите (CI); на двете страни, с доминиране на едната (L/CI, CI/L).

Например, Стандарт 1: Информационно грамотният студент определя степента на необходимост от информация.

Индикатор за изпълнение 1: Информационно грамотният студент определя и точно формулира своята информационна потребност.

Изследва информационните ресурси от общ характер, за да се запознае с темата (L). Определя или видоизменя информационната си потребност в хода на постижението й (L/CI). Идентифицира ключови концепции и термини, които описват информационната потребност (L/CI).

Посоченият документ “Задачи...” всъщност е обновена версия на съществуващият от 1987 г. Документ “Задачи за библиографско обучение” на ACRL. Този факт отразява реалността - традиционно съществуващите в американските академични библиотеки програми



за библиографско обучение се трансформират в програми по развитие на информационната грамотност на ползвателите. Това е нов стадий в еволюцията на библиографското обучение, негова съвременна форма, породена от изменението на обществените потребности и технологическия прогрес [1].

Анкетите с училищни библиотекарите в САЩ доказва няколко насоки. Първо, налагането на нови технологии в образованието направи библиотекарите най-важните съюзници на преподавателите в образователния процес. Библиотекарите се смятат вече и за компютърни специалисти, свързващи информатици и педагози; връзката, която осигурява еволюцията на образованието към следващия технологичен стадий. Библиотекарите са считани за нещо повече – за най-подходящите личности, които предоставят информационна и медийна грамотност за сегашните и бъдещи студенти [3]. Последните статистически изследвания в САЩ търсят корелацията между броят на училищните медийни специалисти и успеха на учениците и доказват, че студентите, които се обучават в училища със дипломирани медийни специалисти, постигат по високи резултати. [6].

В същото време се отчита влиянието на консерватизма, присъщ на библиотекарската професия. Дж. Остин и К. Уилямс, прилагат в своето изследване схемата на Е. Роджерс за описание на отношението към иновациите в обществото: “иноватори” са 2,5%, “ранни приемачи” (13,5%), “ранно болшинство” (34%), “късно болшинство” (34%) и “неизменни” (16%). Остин и Уилямс считат, че американското библиотечно професионално общество по отношение към компютърните технологии във висшето образование е във фазата на “късното болшинство”, с преход към ранното... [1].

**ПРОГРАМИ ЗА ИНФОРМАЦИОННА ГРАМОТНОСТ В УНИВЕРСИТЕТСКИТЕ БИБЛИОТЕКИ.** Тези програми се правят под влияние на съвременните информационни технологии както в съдържателно отношение и в целите, така и в използваните методи на обучение. Стимулира се създаването в библиотеките на нови класове, електронни класни стаи и се изменя ролята на библиотекаря, все повече надделяват неговите функции на инструктор, педагог, треньор [1].

Известни са няколко типа такива програми:

- интерактивни обучаващи програми, реализирани чрез библиотечните уеб сайтове;
- електронни демонстрации с практически задания;

- самостоятелно изпълняеми от малки групи ползватели упражнения по използването на електронни информационни ресурси;
- ориентирани към съдържанието на конкретни академични курсове тренинги по използването на информационни ресурси, разработвани съвместно с преподавателите на тези курсове и предлагани на библиотечния уеб сайт;
- семинари-тренинги, посветени на онлайн каталози, бази данни и други подобни ресурси, провеждани както със студенти, така и с преподаватели;
- специални учебни курсове по информационна грамотност в учебните планове на университетите и преподавани от библиотекари от университетската библиотека.

### **БИБЛИОТЕКАРИТЕ КАТО ОРГАНИЗАТОРИ НА АКТИВНО ОБУЧЕНИЕ.**

Едно от най-важните изменения свързано с приложението на съвременните технологии в американските университетски библиотеки е внедряването на методиката на активното обучение, основано на отношения на партньорство между преподаватели и обучаеми, насочено към решение на проблеми и чийто главен принцип е ориентация към обучаемия. Активното обучение въвлеча студентите в ред действия, заставлящи ги да си изясняват, питат, анализират и усвояват нови знания и умения. [1].

Актуална е и концепцията за обучение в достъпния момент (teachable moment) на К. Дюзенбюри и Б. Пиз, изискваща обучението да се провежда в оптималното време, когато обучаемият е готов да се учи, и което е не само най-подходящото време, но и в ситуацията на библиотеката понякога е единствено възможното – когато се налага вмешателството на библиотекаря именно като педагог и експерт в една непрекъснато изменяща се информационна среда.

**БЪДЕЩЕТО НА АКАДЕМИЧНИТЕ БИБЛИОТЕКИ.** В 1996 г. Джеймс Нийл, директор на библиотеката на Университета Джон Хопкинс в Балтимор, прави следните прогнози:

- Академичните библиотеки в XXI век, комбинирайки собствени и чужди ресурси, ще се приближават към концепцията за виртуална библиотека, изискваща и “виртуози”-библиотекари, които трябва да се експерти в търсенето и достъпа до глобалните информационни ресурси.

- В условията на разпада на йерархическите университетски структури и интеграцията на ключови действия и операции под единно начало академичните библиотеки приемат функцията за административен контрол над компютърните услуги за академичното общество на кампуса.
- Значителна част от бюджета на академичните библиотеки отива за придобиването на електронна информация.
- Преобладаващата част от услугите на библиотеката ще се осъществява чрез компютърни мрежи.
- Университетските библиотеки ще играят ключови роли в развитието на информационната среда на кампусите и ще определят приоритетите във внедряването на технологичните иновации.
- Високото ниво на кооперация между библиотеките, развитието на партньорски отношения ще са главни условия за успешната им работа и съвместното използване на ресурсите.
- Един от най-главните и болни проблеми за библиотеките ще е проблемът за авторското право: правни регламентации, свързани преди всички с авторското право и начина на публикуване на електронни документи и с плагиатството; това е най-сериозното препятствие за развитието на електронните колекции и услуги.

Тези прогнози в значителната им част вече се сбъдват. Темпът на изменения в академичните библиотеки под въздействие на технологичния прогрес продължава да нараства. Счита се, че академичните библиотеки в САЩ през последните 10 години са се изменили до неузнаваемост [1]. В следващите години промените едва ли ще са по-малко мащабни. „Тихата библиотечна революция” във висшето образование продължава...

## **ЛИТЕРАТУРА**

1. Еременко Т.В. Современные информационные технологии в университетских библиотеках США . Ряз. гос. пед. ун-т им. С.А. Есенина. – Рязань : Изд-во Ряз. гос. пед. ун-та, 2001. – 120 с.
2. Милтенев, Пл. Особенности на педагогическото взаимодействие във виртуалното образователно пространство (по материали от университети на САЩ и България). Автореф. докт. дис. Ш., 2004.

3. Armstrong, S., Furger, R. & Chen, M. (2002). Parents and Teachers: Team Teaching Media Literacy. In "Thinking Critically about Media: Schools and Families in Partnership," *Cable in the Classroom*. (pp. 19-22). Retrieved February 12, 2003].
  4. Brophy, Peter, Fisher, Shelagh & Clarke, Zoë (2002). *Libraries Without Walls 4: The Delivery of Library Services to Distant Users*. Facet Publishing: London.
  5. Buchanan, Lori E., Luck, DeAnne & Jones, Ted C. (Fall 2002). Integrating information literacy into the Virtual University: a course model. *Library Trends*, 51 (2), pp. 144-24. Retrieved December 20, 2002, <http://alexia.lis.uiuc.edu/puboff/catalog/trends/issues.html>
  6. International Association of School Librarianship, 2002.
  7. Kearsley, G. (2000). Learning and teaching in cyberspace [Electronic Version]. Retrieved May 2, 2002, <http://home.sprynet.com/~gkearsley/chapts.htm>.
  8. Mertes, Jill. (1996). The changing role of the school media specialist: collaborative planning and instruction. Graduate paper (M.S. in I.M. St. Cloud State University, 1996).
  9. Moore, M. G. (1989). Three types of interaction. *The American Journal of Distance Education*, 3(2), pp. 1-6.
  10. The American Library Association. (2002). Literacy [Electronic Version]. Retrieved September 2, 2002. <http://www.ala.org/work/literacy.html>
-